

ATLANTİS

Uluslararası Tarih Dergisi / International History Journal
1, 2025, s. 64-75.

Kafkas Muhacirlerinin Geri Dönüş Girişimleri

Caucasian Refugees' Return Attempts

Simge Adıgüzel*

Öz

Rusya'nın emperyalist politikaları doğrultusunda Osmanlı topraklarına yaptığı akınlar gerek Balkanlarda gerekse Kafkasya'da yaşayan halkların yaşam koşullarını zorlaştırmıştı. Bu halklar, yer yer direnişlerde bulunsalar da başarılı olamamış, kendilerini güvende hissedecekleri başka yerlere ve ülkelere göç etme kararı aldılar. Osmanlı Devleti, o dönemde mevcut topraklarına göç eden muhacirlerin mümkün olduğunca güvenli yaşamalarını sağlamaya çalışmış, bu amaçla çeşitli politikalar uygulamaya koymuştu. Muhacirlerin güvenli bir şekilde sevkleri ve iskânları sağlanmış ve temel ihtiyaçlarının karşılanması sağlayarak onların daha fazla mağdur olmaları engellenmeye çalışılmıştı. Ancak tüm uygulamalara ve yatırımlara rağmen bazı muhacirler kimi zaman memnun kalmayarak, kimi zaman memleketlerinde koşulların düzelmesiyle, kimi zaman da Osmanlı Devleti'ne karşı öne sürdükleri şartların kabul edilmemesi üzerine memleketlerine geri dönmüşler ya da geri dönme girişimlerinde bulunmuşlardı. Muhacirlerin memleketlerinden Osmanlı topraklarına göçlerine yol açan sürecin ve Osmanlı Devleti'nin bu muhacirler için uyguladığı politikaların, muhacirlerin geri dönüş süreci anlatılırken bir arka plan olarak verildiği bu yazıda göçmenlerin geri dönüşleri meselesi arşiv belgelerinden yararlanılarak sunulan örneklerle, Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında verdiği tepkiler ve aldığı kararlar da göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkas, Muhacir, Çerkes, İskân, Geri Dönüş

Abstract

Russia's incursions into Ottoman lands in line with its imperialist policies made the living conditions of the people living in both the Balkans and the Caucasus difficult. Although these people resisted from time to time, they were unsuccessful and decided to migrate to other places and countries where they would feel safe. The Ottoman Empire tried to ensure that the immigrants who migrated to its existing lands lived as safely as possible at that time, and implemented various policies for this purpose. The safe transportation and settlement of the immigrants was ensured, and efforts were made to prevent them from being victimized further by ensuring their basic needs were met. However, despite all the practices and investments, some immigrants returned or attempted to return to their hometowns, sometimes because they were not satisfied, sometimes when the conditions in their hometowns improved, and sometimes when the conditions they put forward against the Ottoman Empire were not accepted. In this article, where the process that led to the migration of immigrants from their homeland to the Ottoman lands and the policies implemented by the Ottoman Empire for these immigrants are given as a background while explaining the return process of the immigrants, the issue of the return of immigrants is examined with examples presented using archive documents, taking into account the reactions and decisions taken by the Ottoman Empire to this situation.

Keywords: Caucasus, Refugee, Circassian, Settlement, Return

Geliş Tarihi/Received: 27.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 05.06.2025

Atıf: Simge Adıgüzel, Kafkas Muhacirlerinin Geri Dönüş Girişimleri, *ATLANTİS*, 1, 2025, s. 64-75.

* Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, adiguzelsimge@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-8056-5652>

Giriş

İnsanların bireysel ya da toplu olarak yaptıkları yer değiştirme hareketlerine göç denilmekte olup bu hareketler sebep, sonuç, yön, süre, mesafe gibi faktörlerin değişiklik göstermelerinden dolayı farklı özelliklere sahiptir. İç göçler ve dış göçler, zorunlu göçler ve isteğe bağlı göçler gibi farklı başlıklar altında incelenebilecek bu hareketler coğrafi şartlar, savaşlar, sosyo-kültürel bozulmalar, nüfus mübadeleleri, devletlerin politikaları gibi nedenlere bağlı olarak çeşitli çalışma konuları oluşturmaktadır.¹

Kafkasya, jeopolitik konumundan dolayı Rusya için vazgeçilmezdi. Rusya, Karadeniz yoluyla gerçekleştiremediği hayallerini Kafkasya üzerinden gerçekleştirmek istiyordu. Kafkas göçleri genel manada Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı yenilgiler sonucunda toprak kaybetmesinden, yani Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden aldığı topraklarda uygulamaya koyduğu Ruslaştırma politikasından kaynaklanmaktaydı denilebilir.² Rusya, jeopolitik olarak önemli gördüğü Kafkasya yolu ile sıcak denizlere inmek istiyordu.³ Kazandığı savaşlar, Kafkasya üzerinde egemenlik kurmasına uygun ortam oluşturdu. Ancak hala hedeflerine ulaşabilmek için Kafkasya'da yaşayan ve kendisine direnen halklardan mümkün mertebe kurtulması, onları etkisiz hale getirmesi gerekiyordu.⁴ Özellikle 1829 yılında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya hâkimiyetinin son bulmasının ardından Osmanlı topraklarına Kafkasya'dan çok sayıda muhacir gelmişti. Bir süre sonra da Kafkas halklarının Rusya'ya karşı direnişinin sembolü haline gelen Şeyh Şamil'in Rusya'ya esir düşmesi, Kafkas göçlerinin hızlanmasına neden oldu.⁵

Osmanlı topraklarına göç eden ve köylü yaşam şekline alışık bu halklar, memleketlerinde iken çoğunlukla ziraat ve hayvancılıkla uğraşan kimselerdi.⁶ Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti de gelen bu halklara zirai faaliyetlerde bulunabilecekleri imkânlar tanımış, mirî ve vakıf araziler tahsis etmişti.⁷ Bu dönemde göç etmek zorunda kalan önemli muhacir gruplarından biri de Çerkeslerdi.⁸ Çerkesler daha çok hayvancılıkta iyi olduklarından at yetiştiriciliği ile Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılayabilirlerdi.⁹

Osmanlı Devleti, göçmenlerin iskân edilecekleri yerlere güvenli sevk edilmelerini ve iskânlarını sağlayarak onların güvenliklerini olanakları ölçüsünde sağladı. Hem hükümet hem de halk, mağdur durumdaki göçmenlere hane yapımı, yiyecek, kıyafet ve daha birçok yardımda bulunmuştu. Ancak göçmenler içinde kendilerini misafir olarak görenler ve koşulların düzelmesi halinde memleketlerine dönmenin hayalini kuranlar vardı. Osmanlı Devleti bu göçmenlerin geri dönmelerini engellemeye çalışmakta, ekonomik olarak da yatırım yaptığı bu insanların dönmelerini istememekteydi. Bu çalışmada, Kafkasya'nın Rusya'nın ilhakına maruz kalmasının ardından yaşanan göçlere giden tarihsel süreç, göçler karşısında Osmanlı Hükümeti'nin tavrı, uygulamaya konulan politikalar ve yardımlara karşın göçmenlerin geri dönme istekleri ve Osmanlı'nın bu durum karşısındaki tutumunu ile ilgilenilecektir.

¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri 1856 - 1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 1-5.

² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün - Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıymı 1821 - 1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 5.

³ Nursinem Tekin, Çeçenlerin Kırım Savaşı Sonrası Sivas Vilayetine Göç ve İskânları, *Göç ve İskân Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2023, s. 3.

⁴ Yalçın Kaya, *Çerkesler III - Sürgün ve Soykırım*, Basımevi Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 52.

⁵ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877 - 1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 4.

⁶ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 - 1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 22,23.

⁷ Nursinem Tekin, Çeçenlerin Kırım Savaşı Sonrası Sivas Vilayetine Göç ve İskânları, s. 13.

⁸ Cahit Aslan, Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Ankara 2006, s. 106.

⁹ Hava Selçuk, Balkan ve Kafkasya'dan Yapılan Göçlerin Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısına Etkisi (1860 - 1960), *Geçmişten Günümüze Göç III*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1941.

Kafkas Göçünün Arka Planı:

XVIII. yüzyıldan itibaren Kafkas halkları arasında Rus işgaline karşı direniş başlamıştı. Ancak bu direnişler, aynı yüzyılın ikinci yarısında belirgin şekilde başlayan Rus-Çerkes Savaşı'nda görüleceği üzere, Rusların ağır müdahaleleri ile Kafkas halklarının aleyhinde ilerliyordu.¹⁰ Rusya, işgal ettiği yerlerdeki halkı göç ettirerek buralara kendi halkından insanları yerleştirip Ruslaştırma politikası güttü ve göç ettirilen insanlar kendilerini Osmanlı topraklarında buldular.¹¹ Rusya'nın bir nevi soykırım halini almış politikalarından kaçarak Osmanlı topraklarına gelen Kafkas muhacirleri Anadolu'ya, Balkanlar'a ve Orta Doğu'ya iskân ettirildiler.¹² Göç etmeyerek memleketlerinde kalanlar ise zaman zaman Rus işgaline direnmeye çalışmışlarsa da Rusların baskıları sonucu genel olarak başarılı olamadılar.¹³

İnceleme alanımızın temelinde yer alan Kafkas Göçlerine neden olan olaylar silsilesine baktığımızda Rusya'nın özellikle I. Petro (1682-1725) döneminden itibaren Karadeniz yoluyla güneye inmek istediğini, ancak bunu yapabilecek fırsattan yoksun olunca, o dönemde genel anlamda Osmanlı Devleti ile İran'ın hâkimiyet sahasında bulunan Kafkasya ile ilgili emellerinin olduğunu görürüz.¹⁴ 1711 Prut yenilgisi, Rusya'nın Karadeniz yoluyla güneye inme hayallerini kesintiye uğratmıştı. Bunun üzerine Ruslar, yönlerini Kafkasya'ya çevirmişlerdi ve ilk olarak Hazar Denizi çevresini ele geçirmek için akınlara başladılar.¹⁵

I. Petro'nun ardından, bir süre sonra iktidara gelen II. Katerina (1762-1796), Kafkasya ile ilgili planlarını savaş değil diplomasi yoluyla gerçekleştirmek istiyordu.¹⁶ Kafkasya meselesi II. Katerina için bir nevi millî politika halini almıştı.¹⁷ Kırım'ın ilhakı, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya hâkim olabilmesi açısından önemli bir adımdı. Böylece Güney Kafkasya'ya yönelik emperyalist planlarını gerçekleştirebileceklerdi.¹⁸

I. Petro döneminden beri hayalini kurduğu emellerine hala ulaşamayan Rusya, sıcak denizlere inme emellerine ulaşabilecekleri ortamın oluşmasını sağlayacak bir savaş için bahane arıyordu. Osmanlı Devleti'nin Fransızlara Katolikler hakkında verdiği ayrıcalıklar vardı ve zaten Kutsal yerler meselesinden dolayı Fransa ile mücadeleler yaşayan Rusya, kendisine de Ortodoksların hamisi sıfatıyla Fransa'ya verilenlere benzer ayrıcalıklar verilmesini istiyordu. Bu meselenin halledilebilmesi amacıyla İstanbul'a gelen olağanüstü Rus elçisinin taleplerinin reddedilmesi üzerine Rusya önce Eflak-Boğdan'ı işgal etti, ardından Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.¹⁹ Bu süreçte her ne kadar Kafkas halkları arasında Rusya'ya karşı direniş Şeyh Şamil gibi öne çıkan isimler önderliğinde devam ediyorduydu da Rusya her bakımdan üstündü ve 1853-1856 savaşının bitiminden kısa süre sonra Şeyh Şamil'in Ruslara esir düşmesi üzerine bu direnişler zayıflamıştı.²⁰

¹⁰ James Forsyth, *Kafkasya*, (Çev. Tımuçin Binder), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019, s. 323, 324.

¹¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877 - 1890)*, s. 1, 2.

¹² Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

¹³ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün-Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821 - 1922*, s. 17.

¹⁴ Jülide Akyüz Orat ve Nebahat Oran Arslan ve Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828 - 1943)*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2011, s. 33.

¹⁵ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, 18. Yüzyılın Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 2017, s. 130.

¹⁶ Güntekin Najafli, II. Katerina'nın Güney Kafkasya'da Ermeni Devleti Kurma Politikası (Rusya Arşiv Kaynakları Işığında), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11/1, 2024, s. 530.

¹⁷ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 - 1876)*, s. 48.

¹⁸ Najafli, II. Katerina'nın Güney Kafkasya'da Ermeni Devleti Kurma Politikası, s. 520, 538.

¹⁹ Genel Kurmay, *Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853 - 1859)*, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1986, s. 67, 68.

İlhan Akbulut, 160. Yıldönümünde Kırım Savaşı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 208, 2014, s. 339.

²⁰ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 - 1876)*, s. 57.

1853-1856 yılları arasında yapılan ve Kırım Harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rus harbi, Balkanlar-Kırım-Kafkasya olmak üzere üç cephede gerçekleşti.²¹ Osmanlı Hristiyanlarının hamiliği meselesinin bahane edildiği bu harple²² Rusya, sıcak denizlere inmek amacıyla Karadeniz'e egemen olmaya çalışıyordu, ancak Karadeniz'in kuzeyinde bulunan ve oldukça dirençli Kafkas halkları Rusya'nın ilerleyişinde sorun teşkil ediyorlardı. 1853-1856 Kırım Harbi, Çerkesya'nın Rus emperyalist politikasında stratejik öneme sahip olduğunu ortaya koymuştu. Rusya, kendisine sorun oluşturabilecek Adigeler, Abhazlar, Nogaylar ve Tatarlar gibi birçok halkı gerekirse yok etmek pahasına etkisizleştirmek istiyordu.²³ Osmanlı'nın Kafkas cephesinde aldığı yenildiler Rusların Kafkas halkları hakkındaki emellerini gerçekleştirmesi için fırsat doğuruyordu. Önce Çeçen ve Dağıstan halkları, ardından da Çerkesler direnişlerinde başarısız oldular. 1864'e gelindiğinde Rusya Kafkasya'yı tamamen kontrol edebilir hale geldi ve Kafkas halklarını, yurtlarında kalamayacakları koşullara soktu. Bu halklara Osmanlı Devleti'ne göç etmelerini, eğer göç etmezlerse Rusya'nın çeşitli bölgelerine gönderileceklerini beyan etti.²⁴ Bu durum, Rusya'nın Kırım Harbi'ne kadar izlediği başkaldıran grupları sindirme politikasının değişmesinden kaynaklanmaktaydı. Rusya artık Kafkasya'da tamamen egemen olmak amacıyla ele geçirdiği yerlerdeki halkları göçe zorluyor, boşalan yerlere Kazak kolonileri kuruyordu, böylece Kafkasya Ruslaştırılmaya çalışılıyordu.²⁵

Kafkas Göçleri

Rusya'nın Kafkasya'da izlediği yayılma politikasının bir sonucu olan Kafkas göçleri, buralarda yaşayan halkların can, mal, insanî hak ve hürriyetlerinin tehlikeye girmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne kitleler halinde gelmeleriyle yaşanmıştır.²⁶

Kafkasya dağlıklarının bu göç hareketleri Kırım Harbi (1853-1856) ve 93 Harbi (1877-1878) sonucu doruk noktasına ulaşmış ve uzun yıllar boyunca devam etmişti.²⁷ Ancak Osmanlı Devleti, kendi topraklarına yapılan bu göçler üzerinde tek söz sahibi değildi, "*Düvel-i Muazzezama*" denilen büyük Avrupa devletleri de bu dönemde, kendi çıkarlarını koruyabilmek amacıyla Osmanlı'nın işlerine müdahalelerde bulunuyordu.²⁸ Kafkas göçleri uluslararası bir mesele haline geldiğinden dış müdahalelere sıklıkla maruz kalınmıştı.²⁹

Kuruluşundan itibaren iskân siyaseti izleyen Osmanlı Devleti, topraklarına yapılan bu büyük göç hareketlerinin ardından yeni bir yerleştirme planı yapmak durumunda kaldı. Göçmenler, Kırım Savaşı, İmam Şamil'in Ruslara esir düşmesi ve 1864 Büyük Çerkes Sürgünü gibi olayların ardından direnişlerinin zayıflaması üzerine can ve mal güvenlikleri daha büyük tehditler altına girince kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmışlardı.³⁰ Genel manada İmam Mansur döneminde başladığını söyleyebileceğimiz bir çeşit direniş hareketi olan Müridizm, İmam Şamil döneminde dinî, sosyal ve

²¹ Hakan Altın, XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, Nisan 2019, s. 53, 54.

²² Christine M. Philliou, *Bir İmparatorluk Biyografisi - İhtilaller Çağında Osmanlı Yönetimi ve Fenerliler*, (Çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 264.

²³ Yalçın Kaya, *Çerkesler III - Sürgün ve Soykırım*, Basımevi Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 52.

²⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 37.

²⁵ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 - 1876)*, s. 58.

²⁶ Mehmet Demirtaş, 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Göç Olaylarına Etkileri ve Göçmenlerin Durumu, *Geçmişten Günümüze Göç I*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 155.

²⁷ Sadiye Güneş, Rusya Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, Balkar ve Ircva*, (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 271, 284.

²⁸ İbrahim Özhasar, Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Siyasetinin Uluslararası Boyutu (1850 - 1915), *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024, s. 1106, 1107.

²⁹ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 - 1876)*, s. 69, 70.

³⁰ Gülfettin Çelik, Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası, *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 6, 1999, s. 98.

siyasi pek çok alanda büyük yankı uyandırmıştır.³¹ 1856 Paris Antlaşması'nın ardından Kırım Savaşı'nda Rusya karşısında yer alan devletlerin politika değişiklikleri neticesinde Rusya Kafkasya'ya uyguladığı baskı ve şiddeti artırdı. 1859 yılında İmam Şamil'in Ruslara esir düşmesinin ardından Kafkas halklarının direnişi bir süre daha devam ettiyse de başarılı olunamamıştı.³² 1860 yılına gelindiğinde Rusya ve Osmanlı Devleti arasında muhacirler hakkında birtakım anlaşmalar yapıldığını görmekteyiz. Buna göre muhacirler küçük kabileler halinde Osmanlı topraklarına geleceklerdi. Ancak Rusya Çerkesler üzerindeki baskılarını artırmaya devam etmiş, onları zorunlu göçe dahi tabii tutmuştu. Bunun üzerine Osmanlı topraklarına kitlesel göçler başlamıştı. 1864 yılına gelindiğinde Kafkasya'nın büyük kısmı Rus işgalinde kalmış ve Büyük Çerkes Sürgünü dediğimiz olay yaşanmıştı.³³

Osmanlı Devleti, topraklarına gelen bu halklara, kendi ekonomisine de katkı sağlayacak uygulamalar yapmayı amaçlıyordu. Onları ekonomik değeri yüksek topraklara yerleştirerek tarım ve hayvancılık yapmalarını istiyordu.³⁴ Göç edenler arasında çok sayıda Çerkes nüfus bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Çerkesleri savaşçı yapıları³⁵ ve at yetiştiriciliğinde iyi olmalarından dolayı büyük ilgi ile iskâna başladı, çünkü Kırım Harbi Osmanlı atçılığına zarar vermişti ve bu savaştan sonra at ihtiyacı karşılanamaz hale gelmişti.³⁶ Bu gibi durumların düzenlenebilmesi amacıyla muhacirlerin özellikle tarım ve hayvancılık becerilerinden faydalanılmaya çalışılmıştı. Bu amaçlar doğrultusunda muhacirlerin yerleştirilecekleri alanların verim oranlarının yüksek olmasına dikkat ediliyor ve bu doğrultuda iskân bölgelerinde araştırmalar yapıyordu.³⁷ Muhacirlerin sayısı oldukça fazlaydı ve kimi zaman iskân faaliyetleri öyle boyutlara ulaşıyordu ki bir iskân bölgesinde boş arazi kalmadığından daha fazla muhacir gönderilemiyordu. Çünkü çok sayıda muhacirin aynı bölgeye yerleştirilmesi, her ne kadar ahali tarafından hoş karşılanıyor ve yardımlar yapıyorsa da bir süre sonra yerli ahaliyi sıkıntıya sokabilir ve muhacirler ile yerli halk arasında çatışmalara neden olabilirdi.³⁸

Gelen muhacirler devletin birer misafiri olarak nitelendirildiklerinden rahatlarının ve huzurlarının temini için elden geldikince çabalanmış; gerek iskân edilecekleri yerlere sevkleri gerekse hanelere yerleştirilip temel ihtiyaçlarının temini konusunda özen gösterilmiştir.³⁹ Muhacirlere iskân olunacakları yerler bulmaktan ziyade, iskân edilecekleri mahallere sevklerinde yaşayabilecekleri sorunların en aza indirilmesine ve çoğu muhacirin durumunun gerek mevsimsel gerekse ekonomik durumlarından dolayı zarar görmesini engelleyecek çareler aranmış; giyecek, kömür ve tayinat yardımları da yapılmaya çalışılmıştır. İskân ettirmek üzere gönderildikleri yerlerde sorunlar yaşayan muhacirler ise mümkün olduğunca daha münasip yerlere gönderilmiş, böylece güvenlikleri ve huzurları sağlanmaya çalışılmış, bununla beraber iskân amaçlı gönderildikleri yerlerde derhal hane yapımlarına başlanmıştır.⁴⁰

³¹ Ahmet Akmaz, Kafkasya Müridizm Hareketi'nin Önderi İmam Mansur, *Yeni Türkiye*, 3/6, 1997, s. 1972; Mehdi Nüzhet Çetinbaş, Kuzey Kafkasya'da Müridizm Hareketi, *Yeni Türkiye*, 74, 2015, s. 350, 351.

³² Mustafa Özsaray, Şeyh Şamil'in Osmanlı Devleti İle İlişkileri, *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 39/40, 2017, s. 73, 82.

³³ Vahit Cemil Urban, Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865), *Belleten*, 85/304, 2021, s. 996.

³⁴ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*, s. 63.

³⁵ Sadiye Güneş, Rusya Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları, s. 286.

³⁶ Tolga Akay, *Osmanlı Ordusunda At (1856 - 1908)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 64.

³⁷ BOA. İ. DH, 1244/97479, 10.02.1309.

³⁸ BOA. Y. PRK. KOM, 4/24, 22.11.1300.

³⁹ Nevzat Sağlam, Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları, *Geçmişten Günümüze Göç II*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1359.

BOA. İ. DH, 420/27766, 03.05.1275.

BOA. İ. DH, 438/28947, 22.12.1275.

⁴⁰ Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 - 1876)*, s. 88-91.

Osmanlı Devleti, muhacirlerin yaşam koşullarının daha kötüye gitmesine engel olabilmek ve onların devlet ekonomisinde yer edinebilmeleri amacıyla hane yapımından başka onlara derhal karşılıksız olarak darı, arpa gibi temel ihtiyaçlar ile ziraatta kullanabilmeleri amacıyla tohumlar ve bir çift öküz ile çift edevatı dağıtmıştı.⁴¹

Muhacirler, Osmanlı topraklarına vardıklarında kısa süre içerisinde mümkün olan en uygun yerlere iskân edilerek hem onların hem de yerel halkın güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. 1860 yılında ilk muhacir Komisyonu kurulmadan önce göçmen meseleleri ile Şehremaneti ilgilenmekteydi. Ancak bir göçlerin yoğunlaşması üzerine Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler üzerine Şehremaneti'nin muhacir meseleleri ile ilgilenmekte yetersiz kaldığı anlaşılmış ve yeni bir kurum oluşturulmasına karar verilmişti. İlk başlarda Ticaret Nezareti'ne bağlı çalışmaya başlayan ve 1861 yılında bağımsız olan Muhacirin Komisyonu'nun kurulmasının ardından iskân faaliyetleri daha sistematik bir hal aldı.⁴² Muhacirler iskân edilirken genel olarak aynı bölgelerde, kabileler halinde yaşamalarına izin verilmemiş, böylece de oluşabilecek örgütlenmelerin önü kesilmiştir. İskân edilen muhacirlerin bir kısmı yerleştirildikleri yerlerdeki gerek iklim koşullarına gerekse yerel halka uyum sağlayamayarak kimi zaman yerlerinin değiştirilmesini istemiş, kimi zamansa geri dönme girişimlerinde bulunmuşlardır.

Geri Dönüş

Göçler, göçmenler dışında hem göç veren memleketler hem de göç alan memleketler açısından ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel anlamda birçok sonuç doğurabilmektedir. Ancak kimi zaman göçmenlerin geri dönme girişimlerinde bulunduğu görülmektedir.⁴³ Bu geri dönme girişimleri, muhacirler için yaşama elverişli koşullar hazırlamaya çalışan devlet açısından büyük ekonomik zararlara yol açabilirdi. Osmanlı topraklarına gelen çok sayıda Kafkas muhaciri olduğu gibi daha gelmeden memleketlerine dönmek üzere harekete geçen de çok sayıda muhacir olduğu bilinmektedir.⁴⁴

Göçmenlerin bir kısmı kendilerini misafir olarak görmekte, kendi memleketlerinde uygun koşulların hâsıl olması halinde geri dönmeyi planlamaktaydı.⁴⁵ Kimi muhacirler kendilerine uygulanan iskân politikasının ve sağlanan şartların uygun olmadığı gerekçesini ileri sürse de⁴⁶ Osmanlı Hükümeti, göçmenlerin göç esnasındaki güvenliklerinin, iskân edilecekleri yerlere sevklerinin, sevk edildikleri yerlerde uygun yaşam koşullarının sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması için birçok faaliyette ve yatırımda bulunmuştu. Hükümet, bunca faaliyete rağmen geri dönmek isteyen muhacirleri bu teşebbüslerinden vazgeçirmek, onları kalmaya ikna etmek için birçok yol denemişti. Bu çalışmalarında kimi zaman başarı sağlamışsa da kimi zaman göçmenlerin memleketlerine geri dönmelerinin önüne geçememişti.⁴⁷ Hatta bazı Çerkes muhacirler, daha

⁴¹ İsmet Sarıbal, *Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon*, s. 36.

⁴² Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 70, 71; Derya Derin Paşaoğlu, *Muhacirin Komisyonu Mevzuatına Göre (1877-78) Harbi Sonrası Muhacir İskânı*, *History Studies International Journal Of History*, 5/2, 2013, s. 351.

⁴³ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 8.

⁴⁴ Muzaffer Tepekaya, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'nda Göçler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6/2, 2006, s. 468.

⁴⁵ Mehmet Demirtaş, 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Göç Olaylarına Etkileri ve Göçmenlerin Durumu, *Geçmişten Günümüze Göç I*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 158.

⁴⁶ Muzaffer Tepekaya, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri, s. 478.

⁴⁷ Nevzat Sağlam, Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları, *Geçmişten Günümüze Göç II*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1361.

Osmanlı topraklarına varır varmaz geri dönmek istemişler, bazı Çerkes muhacirler ise memleketlerine dönmek için gemi bile kiralamıştı.⁴⁸

Memleketlerine geri dönmek isteyen muhacirlerin bir kısmı bu kararlarında ısrarcıydı. Öyle ki Osmanlı Hükümeti, bu muhacirlerin memleketlerine geri dönmelerine müsaade etmediği takdirde büyük sorunlarla karşılaşabilirdi. Bu meseleye örnek olarak Trabzon Valisi Kadri Efendi'nin 24 Ekim 1900 tarihinde yazdığı telgraf gösterilebilir. Buna göre Rusya'ya dönmek isteyen birtakım muhacirler iskân edildikleri yerlerden ayrılarak Samsun'a gitmiş ve burada Rusya'ya gitmeleri engellenmeye çalışılmıştı. Kimi muhacirler hareketlerinden vazgeçirilebilmişti, yine de bir kısım muhacirlere uygunsuz davranışlarda bulunma ve huzursuzluk yaratma ihtimallerine karşın gitme izni verilmişti.⁴⁹

Muhacirlerin çoğu iskân edildikleri yerlerde, eskiden alışık oldukları gibi, kabileler halinde yaşamak istiyorlardı. Ancak böyle bir durum asayiş sorununa yol açabileceği için Osmanlı Hükümeti tarafından çoğunlukla kabul edilmemişti. Hükümet bu gibi durumların önünü kesebilmek amacıyla iskân edilen yerlerden izinsiz ayrılanlara yapılan yardımların kesileceği gibi uyarılarda bulundu.⁵⁰ Bununla beraber kimi muhacirler ise kalıcı iskân edilmeleri halinde kendilerine verilen yevmiyelerin kesilmesi söz konusu olduğundan kalıcı iskâna yanaşmamakta, aksi halde memleketlerine döneceklerini söylemekteydi.⁵¹ Ancak Osmanlı Hükümeti yalnızca yevmiye vermekle kalmayarak muhacirlere tayinat ve hane yardımlarında da bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yaptığı yardımlar hakkında bilgi veren çok sayıda belge bulunmaktadır. 1860 tarihli bir belgeye göre gelen muhacirler arasında çok sayıda yalınayak ve kıyafetsiz insan vardı ve onlara derhal kıyafet yardımında bulunulmuştu.⁵² Sadece devlet tarafından yapılanlar ya da halktan gelen yardımlar değil Osmanlı şehzadeleri de çeşitli kanallarla muhacirlere yardımda bulunmuşlardı.⁵³

Osmanlı Hükümeti, muhacirlerin güvenle sevk edilmesi, yerleştirilmesi, muhacirlere yardım yapılması gibi konularda çeşitli ekonomik harcamalarda bulunmakla beraber, kimi zaman da geri dönen muhacirlerin, dönmeden önce kaldıkları haneler için ödemeleri gereken tahsisatları ödememeleri üzerine gerekli miktarları ev sahiplerine ödemek durumunda kalmıştı.⁵⁴ Muhacirlerin, tüm yardımlara rağmen memleketlerine dönmeleri, geride bıraktıkları borçlarının devlet tarafından ödenmek durumunda kalınması, yapılan yardımların ve inşa edilen hanelerin masraflarının Osmanlı ekonomisine yaptığı yük Osmanlı Hükümeti açısından istenmeyen bir durumdu. Bu gibi sebeplerden dolayı muhacirlerin geri dönme isteklerine karşın, iskân edildikleri yerlerde kalmalarının sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti'nin çeşitli çözüm yolları aradığından bahsetmiştik. Bu meseleye, Osmanlı topraklarına göç eden Çerkes muhacirlerinden olan; aşağıda görüleceği üzere, kimi belgelerde “*Hacı*”⁵⁵, kimi belgelerde “*Has Polad*”⁵⁶ olarak geçen ve muhtemelen aynı kişi olan şahsın Rusya'ya geri dönmek istemesi örnek gösterilebilir.⁵⁷

Hükümet, hem muhacirlerin çıkarabilecekleri ve büyük hasarlara yol açabilecek muhtemel karışıklıkları önlemeye çalışıyor hem de muhacirleri hoşnut etmeye çalışıyordu. Bu amaçlarla kimi

⁴⁸ Sedat Kanat, *Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, s. 62.

⁴⁹ BOA. Y. HUS, 411/97, 29.06.1318.

⁵⁰ Ferhat Berber, *19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler, Karadeniz Araştırmaları*, 31/31, 2011, s. 24.

⁵¹ Ferhat Berber, *19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler*, s. 27.

⁵² BOA. İ. DH, 449/29711, 07.06.1276.

⁵³ BOA. İ. DH, 521/35483, 13.08.1280.

⁵⁴ BOA. A. MKT. NZD, 199/100, 10.03.1273.

⁵⁵ BOA. A. MKT. MHM, 232/27, 17.02.1278.

⁵⁶ BOA. A. MKT. NZD, 377/43, 05.05.1278.

⁵⁷ BOA. A.MKT.MHM, 230/29, 03.02.1278; BOA. A. MKT. MHM, 232/27, 17.02.1278; BOA. A. MKT. NZD, 377/43, 05.05.1278.

zaman muhacirlerin Rusya'ya dönmesinden ziyade istedikleri yerlere yerleşmelerine izin verilmişti. Has Polad isimli şahıs ve ailesi de kalmaya bu şekilde ikna edilmişlerdi.⁵⁸ Has Polad'ın mensubu olduğu Altıkesek Kabilesi'nin bir kısmı ise Kütahya ve Sivas'ta iskân edilmeye çalışılmıştı.⁵⁹ Böylece hem dönmeleri engellenmiş hem de bir arada bulunmalarının önüne geçilerek asayiş problemleri önlenmeye çalışılmıştı. Geri dönme girişimleri sadece Çerkes muhacirler arasında cereyan etmemiş, zaman zaman çeşitli Kafkas muhacirleri geri dönmek istemiştir. Buna örnek olarak Nogay muhacirlerinden "*Burkay Bey*" ve ailesinin Rusya'ya dönme girişimi gösterilebilir. Bu ailenin bir kısmı Amasya ve İzmit'e iskân edilmiş, Burkay Bey de dâhil olmak üzere bir kısmına ise ruhsat verilerek Rusya'ya dönmelerine, asayiş sağlamak amacıyla izin verilmişti.⁶⁰ Tam da bir kısım Osmanlı devlet adamının tahmin ettiği üzere muhacirlerin geri dönmelerinde, Sivas vilayetinde yaşayan muhacirlerde görüldüğü gibi, Rusya'nın teşviki de söz konusuydu.⁶¹

Muhacirlerin geri dönme girişimleri ve geri dönmekten vazgeçirilmeleri hakkında verilen örneklerde de görüleceği üzere Osmanlı Devleti, muhacirlerin geri dönme girişimlerinin önlenmesi konusunda oldukça kararlıydı. Onlara hem mali olarak yatırım yapmıştı hem de onlardan tarım ve hayvancılık gibi alanlarda faydalanıyordu ve tüm bunlardan vazgeçmek istemiyordu. Ancak Rusya'ya geri dönmek isteyenler tamamen bitmemişti, hala bir kısım muhacirin bu konuda hareketlerde bulunduğu görülmekteydi. Muhacirlerin bu hareketlerine karşın hükümet, liman kentlerdeki valilere bu hususta ne şekilde muamele edileceğine dair çok sayıda beyanda bulunmuştu.⁶² Bunun yanında kimi zaman ne şekilde muamele edileceği bölgenin idari sorumlusunun takdirine bırakılmıştı. Kimi zaman da memleketlerine geri dönmek isteyen muhacirlerin bu istekleri verilen beyannameler ile mümkün olamamıştır.⁶³

Tüm çalışmalara ve uygulamalara rağmen ikna politikası her zaman başarılı olamayabiliyordu ve muhacirler geri dönmekten vazgeçemeyebiliyordu. Böyle durumlarda ise iskâna zorlamak ve bunun sonucunda asayiş sorunları ile karşılaşma ihtimali yerine dönmelerine izin verilmek durumunda kalınıyordu. Örneğin Trabzon ve Samsun'da bir kısım Çerkes muhacir memleketine geri dönme girişiminde bulunmuş, bunların bir kısmı kalmaya ikna edilirken bir kısmı kararlarında ısrarcı olduklarından gitmelerine izin verilmişti.⁶⁴

Muhacirlerin geri dönmek istediklerine dair bilgiler ve yayılan haberler her zaman doğru olmayabiliyordu. Örneğin Çerkesler, Nogaylar ve Çeçenler için iskân alanları oluşturulmaya çalışılırken bu halkların geri dönecekleri yönünde bir haber çıktığını, haberin ise Osmanlı Hükümeti tarafından asılsız olduğunun beyan edildiğini görmekteyiz.⁶⁵

Göçmenler, kendi memleketlerinde yaşadıkları Rus zulmü ve baskıları nedeniyle daha güvenli buldukları Osmanlı topraklarına gelerek burada kendilerine yapılan çeşitli yardımlar ve yatırımlara rağmen kimi zaman memnun kalmayarak eski memleketlerine göçmüşlerdir. Ancak söz konusu devletler arasındaki anlaşmazlıklar, devletlerin birbirleri üzerinde kurdukları emeller olunca göçmenlere burada önemli roller verilir. Kimi zaman işgalci devletin kışkırtması da geri dönmelerine neden olabilir. Geri dönüşlerin sebebi her ne olursa olsun Osmanlı Devleti, muhacirlerin

⁵⁸ BOA. A. MKT. NZD, 377/43, 05.05.1278.

BOA. A. MKT. UM, 519/16, 20.05.1278.

⁵⁹ BOA. A. MKT. MHM, 232/27, 17.02.1278.

⁶⁰ BOA. A. MKT. MHM, 247/13, 27.05.1279.

⁶¹ BOA. ŞD, 2390/25, 29.08.1285.

⁶² Bu meseleye örnek olarak bakılabilir: BOA. A. MKT. NZD, 381/25, 24.05.1278.

⁶³ BOA. HR. SFR. 1..., 43/1, 22.08.1873.

⁶⁴ BOA. A. MKT. UM, 788/90, 08.02.1281.

⁶⁵ BOA. A. MKT. NZD, 362/34, 05.02.1278.

yerleştirildikleri yerlerde huzurla bulunmalarını sağlamaya ve onları bu girişimlerinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Bunda zaman zaman başarı sağlarken zaman zaman başarı sağlanamamıştır.

Sonuç

Göçler, insanların mevcut durumlarından memnun olmamaları üzerine, yaşam koşullarının daha iyi oldukları yerlere yaptıkları yer değiştirme hareketleridir. Göçler, çeşitli sebeplerden kaynaklanmakla beraber farklı özelliklere sahiptir. Araştırılan Kafkas göçleri, devletlerin birtakım topraklar üzerinde besledikleri çıkarlar neticesinde o topraklarda yaşayan halka uyguladıkları politikalar nedeniyle yapılan mecburi göçlere bir örnektir.

Karadeniz üzerinden sıcak denizlere inmek amacı olan Rusya, Akdeniz’de ve Ortadoğu’da çıkarları olan İngiltere ve Fransa gibi devletleri endişelendirmekteydi. Bu devletler, emperyal bir güç olarak yükselen Rusya’nın güneye inmesini engellemek amacıyla Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmuş ve Kırım Harbi’nde Rusya karşısında yer almışlardı. Kırım ve Karadeniz yoluyla amacına ulaşamayacağını anlayan Rusya gözlerini Kafkasya’ya dikti. Zaten uzun zamandan beri Kafkasya üzerinde de planları olan Rusya, karşı karşıya kaldığı, Avrupalı güçlerin önüne ket vurduğu bu durumlar neticesinde Hazar Denizi ve Kafkasya yoluyla güneye inme politikası gütmeye başladı. Ancak Kafkasya’da kendisine direnen halklar söz konusuydu ve Rusya bu halkların direnişini kırmak amacıyla askeri baskı ve istila politikası uygulamaya başladı.

Söz konusu Kafkas halkları, kimi zaman Rusya’nın baskılarına direnemedikleri için kendi istekleriyle kimi zamansa Rusya’nın zorunlu tehcir politikası nedeniyle memleketlerini terk ederek güvenli buldukları Osmanlı topraklarına göç ettiler. Osmanlı topraklarına gelen Kafkas muhacirleri, zaten zor durumda olmaları dolayısıyla, daha fazla mağdur olmamaları için derhal iskânlarına çalışmış, kendilerine yiyecek, yevmiye, hane ve daha birçok yardımda bulunulmuş; can ve mal güvenlikleri sağlanmaya çalışılmıştı. Osmanlı Devleti, gelen muhacirlere, kendi memleketlerinde de yaptıkları üzere tarım ve hayvancılık gibi alanlarda iyi olmalarından dolayı, ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeleri amacıyla arazi tahsis etmişti. Bu amaçla mirî, vakıf ve ormanlık araziler onların kullanabilecekleri alanlar haline getirilmişti. İskân edildikleri yerlerde sorun yaşayan, kimi zaman da yer değiştirmek için zaruri nedenleri olan muhacirlerin yerleri değiştirilmiş, mümkün mertebe yaşamları için uygun ortam oluşturulmaya çalışılmıştı.

Göçmenlerin çoğu kendilerini misafir olarak görmekte ve uygun fırsatın oluşması halinde memleketlerine geri dönme hayalleri kurmaktaydılar. Osmanlı Devleti, oldukça fazla yatırım yaptığı ve ekonomik olarak kendi ekonomisine yardımcı olabilecek bu halkların gitmesini istemiyordu. Rusya ise muhacirlerin, Osmanlı Devleti için mali külfet oluşturduğundan dolayı Osmanlı topraklarında kalmasını istiyordu. Zaten geri dönen bazı muhacirler giderken artlarında bazı borçlar bırakmışlardı ve bunları devlet ödemek durumunda kalmıştı. Osmanlı Devleti, daha fazla ekonomik sorunla karşılaşmamak için muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde kalmalarını sağlayacak yollar arıyordu, ancak muhacirler çeşitli bahaneler bularak bazen kendi isteklerini yerine getirtmeye çalışıyorlardı bazen de geri dönmek konusunda ısrar ediyorlardı. Örneğin eski yaşamlarında alışık oldukları gibi kabileler halinde yaşamak istiyorlardı ki bu durum asayiş açısından büyük sorunlara neden olabiliirdi. Bunun dışında kimi muhacirler ise geçici iskân edildikleri dönemde kendilerine tahsis edilen yevmiyelerin kesilmesini istemiyor, bu yüzden kalıcı iskâna yanaşmıyorlardı ve yevmiyelerinin kesilmesi durumunda memleketlerine döneceklerini iddia ediyorlardı. Geri dönmek için hareket eden muhacirlerin bir kısmı kararlarından döndürülememişlerse de birçok muhacir orta yolun bulunması üzerine Osmanlı topraklarında iskân edilmişti.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

- BOA. A. MKT. MHM, 232/27. (H. 17.02.1278).
 BOA. A. MKT. MHM, 247/13. (H. 27.05.1279).
 BOA. A. MKT. NZD, 199/100. (H. 10.03.1273).
 BOA. A. MKT. NZD, 362/34. (H. 05.02.1278).
 BOA. A. MKT. NZD, 377/43. (H. 05.05.1278).
 BOA. A. MKT. NZD, 381/25. (H. 24.05.1278).
 BOA. A. MKT. UM, 519/16. (H. 20.05.1278).
 BOA. A. MKT. UM, 788/90. (H. 08.02.1281).
 BOA. İ. DH, 1244/97479. (H. 10.02.1309).
 BOA. İ. DH, 420/27766. (H. 03.05.1275).
 BOA. İ. DH, 438/28947. (H. 22.12.1275).
 BOA. İ. DH, 449/29711. (H. 07.06.1276).
 BOA. İ. DH, 521/35483. (H. 13.08.1280).
 BOA. Y. HUS, 411/97. (H. 29.06.1318).
 BOA. Y. PRK. KOM, 4/24. (H. 22.11.1300).
 BOA. HR. SFR. 1..., 43/1. (H. 22.08.1873).
 BOA. ŞD, 2390/25. (H. 29.08.1285).

Kitap ve Makaleler:

- Akay, Tolga, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859 – 1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- Akay, Tolga, *Osmanlı Ordusunda At (1856 – 1908)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023.
- Akbulut, İlhan, 160. Yıldönümünde Kırım Savaşı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 208, 2014, s. 333-350.
- Akmaz, Ahmet, Kafkasya Müridizm Hareketi'nin Önderi İmam Mansur, *Yeni Türkiye*, 3/16, 1997, s. 1970-1988.
- Altın, Hakan, XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, Nisan 2019.
- Aslan, Cahit, Bir Soykırım Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Ankara 2006, 1, s. 103-153.
- Berber, Ferhat, 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler, *Karadeniz Araştırmaları*, 31/31, 2011, s. 17- 49.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, 18. Yüzyılın Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: Petro'nun İran Seferi, *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 2017, s. 115-132.
- Çelik, Gülfettin, Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası, *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 6, 1999, s. 49-110.
- Çetinbaş, Mehdi Nüzhet, Kuzey Kafkasya'da Müridizm Hareketi, *Yeni Türkiye*, 74, 2015, s. 348-356.

- Demirtaş, Mehmet, 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Göç Olaylarına Etkileri ve Göçmenlerin Durumu, *Geçmişten Günümüze Göç I*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 155-168.
- Erdem, Ufuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- Forsyth, James, *Kafkasya*, (Çev. Timuçin Binder), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019.
- Genel Kurmay, *Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853 – 1859)*, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1986.
- Güneş, Sadiye, Rusya Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, Balkar ve İrcica*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul 2014, s. 271-292.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877 – 1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Kanat, Sedat, *Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.
- Kaya, Yalçın, *Çerkesler III – Sürgün ve Soykırım*, Basımevi Yayıncılık, İstanbul 2015.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün – Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıymı 1821 – 1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024.
- Najafli, Güntekin, II. Katerina'nın Güney Kafkasya'da Ermeni Devleti Kurma Politikası (Rusya Arşiv Kaynakları Işığında), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11/1, 2024, s. 513-540.
- Orat, Jülide Akyüz ve Arslan, Nebahat Oran ve Tanrıverdi, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828 – 1943)*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2011.
- Özhazar, İbrahim, Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Siyasetinin Uluslararası Boyutu (1850 - 1915), *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024, s. 1102-1133.
- Paşaoğlu, Derya Derin, Muhacirin Komisyonu Mevzuatı'na Göre (1877-78) Harbi Sonrası Muhacir İskânı, *History Studies International Journal Of History*, 5/2, 2013, s. 347-386.
- Philliou, Christine M., *Bir İmparatorluk Biyografisi-İhtilaller Çağında Osmanlı Yönetimi ve Fenerliler*, (Çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- Sağlam, Nevzat, Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları, *Geçmişten Günümüze Göç II*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1357-1376.
- Sarıbal, İsmet, *Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon – Bursa Sancağı Örneği (1845 1908)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri 1856 – 1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Selçuk, Hava, Balkan ve Kafkasya'dan Yapılan Göçlerin Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısına Etkisi (1860 – 1960), *Geçmişten Günümüze Göç III*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1937-1948.
- Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Tekin, Nursinem, Çeçenlerin Kırım Savaşı Sonrası Sivas Vilayetine Göç ve İskânları, *Göç ve İskân Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2023, s. 1-27.

Tepekaya, Muzaffer, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'nda Göçler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6/2, 2006, s. 463-480.

Urhan, Vahit Cemil, Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865), *Belleten*, 85/304, 2021, s. 991-1024.

Extended Abstract

The Caucasus was indispensable for Russia due to its geopolitical location. Russia wanted to reach the warm seas via the Caucasus, which it considered geopolitically important. The wars he won created a suitable environment for him to dominate the Caucasus. However, in order to achieve its goals, it had to get rid of the people living in the Caucasus and resisting it as much as possible and neutralize them. Especially after the end of the Ottoman Empire's dominance in the Caucasus in 1829, many immigrants from the Caucasus came to the Ottoman lands. After a while, Sheikh Shamil, who became the symbol of the resistance of the Caucasian people against Russia, was taken prisoner by Russia, causing Caucasian migrations to accelerate. Russia first occupied the Caucasus and then began to put pressure on the people living here.

Starting from the 18th century, resistance against the Russian occupation began among the Caucasian peoples. However, these resistances were progressing against the Caucasian peoples with the heavy interventions of the Russians, as can be seen in the Russian-Circassian War, which started significantly in the second half of the same century. Caucasian migrations, which were a result of Russia's expansion policy in the Caucasus, occurred when the people living there came to the Ottoman Empire in droves, as their lives, property, human rights and freedoms were endangered. The Ottoman Empire, which had followed a settlement policy since its establishment, had to make a new settlement plan after these large migration movements to its lands. The Ottoman Empire aimed to implement practices that would contribute to its own economy for these people who came to its territory. He wanted them to settle on lands with high economic value and engage in agriculture and animal husbandry. The Ottoman Empire was trying to reduce the grievances of the immigrants and for this purpose, it gave them land and plant seeds such as barley and millet that they could cultivate on these lands.

Some of the immigrants saw themselves as guests and were planning to return if suitable conditions were achieved in their homeland. However, this would negatively affect the Ottoman economy. Although the Ottoman Government made various economic expenditures on issues such as the safe transportation and settlement of immigrants and providing assistance to immigrants, it sometimes had to pay the necessary amounts to the landlords after the returning immigrants did not pay the allocations they had to pay for the houses they stayed in before returning. The government was trying to prevent possible unrest that could be caused by the immigrants and cause great damage, and was also trying to please the immigrants. For these purposes, immigrants were sometimes allowed to settle wherever they wanted rather than returning to Russia.

The Ottoman Empire was very determined to prevent the return attempts of the immigrants. Despite all the efforts and practices, the policy of persuasion was not always successful and the immigrants did not give up on returning. In such cases, they had to be allowed to return rather than forcing them to settle and risking public order problems as a result. Immigrants came to the Ottoman lands, which they found safer due to the Russian oppression and oppression they experienced in their own hometowns, and despite the various aid and investments made to them, they sometimes became dissatisfied and migrated to their old hometowns.